

Dames en heren,

Nu vandaag het grafmonument van Jan Lambrechtsen Coolen, na bijna 2 jaar uit deze kerk weg te zijn geweest, kan worden onthuld, is daarmee een eind gekomen aan de meest langdurige en meest gecompliceerde opdracht uit mijn loopbaan als restaurateur. Dat wil zeggen : tot nu toe. Een opdracht die met vele tegenslagen en moeilijk op te lossen problemen gepaard ging, maar die nu toch tot een goed einde is gebracht.

In de uitnodiging, die u hebt ontvangen , wordt gesproken over het gerestaureerde epitaaf. Maar dat is eigenlijk helemaal niet juist . Het epitaaf wat er nu hangt is slechts voor maximaal 15 procent gerestaureerd en voor de overige 85 procent totaal vernieuwd. Een grotendeels splinternieuw grafmonument dus.

Het is dan ook uitzonderlijk dat het grafmonument nog bestaat. Het is ook te danken aan het doorzettingsvermogen en geduld van de restauratiecommissie Sint Jacobskerk dat Vlissingen nog steeds over dit voor Zeeland unieke epitaaf beschikt . Met dat uniek bedoel ik : de stijl. De gedachte die het weergeeft .Het ontwerp, wat typisch de renaissancestijl verbeeldt en derhalve doet denken aan een Romeins bouwwerkje. Want dat alles is ondanks deze enorme ingreep , die vanuit kunsthistorisch aspect eigenlijk helemaal niet kan, naar mijn mening toch blijven bestaan.

Op de foto op uw uitnodiging ziet u het epitaaf voor de restauratie . een totaal vervallen gedenkteken, waar overal stukken af waren., onderdelen ontbraken en waarvan de oppervlakte als poeder uit elkaar viel door onder andere zoutaantasting.. Het hing toen niet op deze plaats hier voor in de kerk maar in een van de zijkapellen, boven de toiletten.

Reeds in 2001 ben ik wezen kijken naar het epitaaf , met de bedoeling een offerte in te dienen.

Nu is het zo dat ons bedrijf oorspronkelijk begonnen is als meubelrestauratiebedrijf. En nog steeds is het restaureren van antieke meubels een van onze voornaamste werkzaamheden.

Maar mettertijd kreeg ik steeds meer opdrachten om houten beeldhouwwerken te restaureren of zelfs helemaal opnieuw te maken als restauratie niet mogelijk was.

Bovendien kregen wij in 2001 een enorm bedrijfspand in Koudekerke, en gaven drie van mijn zonen te kennen ook wel in het bedrijf te willen gaan werken. Twee daarvan hadden in de restauratie gewerkt, mijn oudste zoon

zelfs bij de restauratie van deze kerk. Zo werd ons bedrijf mettertijd steeds veelzijdiger

In een ver verleden heb ik eens een keer iets in steen uitgehakt, zomaar bij wijze van experiment, en er was nog iets, in 1972 sprak ik eens een zeer ervaren beeldhouwer, de man was al in de tachtig, die mij zei dat het beeldhouwen in hout veel moeilijker was dan in steen.

Dat klonk natuurlijk interessant. Bovendien konden we 25 jaar later inmiddels goed modelleren. Met die wetenschap in het achterhoofd durfden we de klus wel aan te nemen. Achteraf was dat wel een gok . Maar de ervaring uit het verleden leert dat je iedere keer een karwei moet hebben wat bijna of net iets te moeilijk is . Anders sta je stil en kom je niet vooruit.

Zoals het epitaaf er toen ten tijde van die eerste inspectie uitzag was op het oog nauwelijks vast te stellen om welke steensoort het ging. Op veel plaatsen viel de steen als poeder uit elkaar en microscopisch onderzoek van dat poeder gaf slechts een soort zandkorrels te zien. Er zijn verschillende oorzaken van die verpoedering. Het kan in principe bij heel veel steensoorten optreden.

Bij de situatie hier in de st/Jacobskerk waren twee dingen bepalend. Ten eerste de brand van 1911, waardoor de steen verhit is geraakt. Maar hoe verhit? 200, 500 graden of nog warmer ?

Dat was en is onbekend. Ten tweede dat die brand zoals zo vaak hier in Vlissingen, met zeewater is geblust. En dan verder de talloze overstromingen met zeewater, de laatste keer in 1953. Hoeveel zout bevat dan die steen? In ieder geval heel veel.

Zout komt op heel veel plaatsen in bouwwerken voor. Wat er namelijk gebeurt is het volgende: Zout lost op in water. Als het water verdampt kristalliseert het zout. Bij de vorming van die kristallen ontstaat druk, die de omliggende materie uit elkaar drukt. Maar zout kan ook vocht uit de lucht opnemen, waardoor de kristallen weer oplossen. Wordt het daarna weer droger dan vormen zich weer kristallen, en zo gaat het proces eindeloos door totdat het zoutbevattende object totaal is vergaan.

Dat probleem van aantasting door zout waren we al eerder tegengekomen. Ik ben jarenlang actief geweest bij de werkgroep geologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. En daar was zoutaantasting van fossielen een regelmatig besproken probleem. Dus in dat opzicht was de opdracht een uitdaging.

Samenvattend waren er dus bij de op handen zijnde restauratie twee zeer ongunstige factoren:

1 de hitte . die vooral bovenaan de meeste schade had veroorzaakt : bij brand is het bovenin een gebouw altijd het warmste, want warme lucht

stijgt op, en

2 de zoutaantasting die vooral van onderaf, denk aan de vele overstromingen het monument had aangetast, of beter gezegd vernietigd. Hoe erg dat was bleek toen wij het uit de muur haalden. De ruimte achter de grote tekstplaat was zo van zout verzadigd, dat we daar een soort kristalgroei van zout vonden. Het zag er werkelijk geologisch uit.

Hoewel er reeds vrij snel een opdracht door de kerkenraad werd verleend, gooide de Rijksdienst voor de monumentenzorg in 2002 roet in het eten. Men was van mening dat er naar gestreefd moest worden het epitaaf in de toen bestaande toestand te conserveren. Van het vervangen van de onderdelen moest zo min mogelijk sprake zijn. Het monument moest gerestaureerd en geïmpregneerd worden volgens een speciaal procédé, de zogenaamde Ibach-methode.

Aangezien de kerkenraad van subsidie afhankelijk was zat er niets anders deze wens te respecteren en uit te voeren

Wat omhelst nu die Ibach/methode ?

Zoals reeds gezegd, het probleem van verpoedering van natuursteen treedt overal op. Het meest nog in een omgeving met veel luchtverontreiniging of in kustnabije locaties.

Lange tijd heeft men bij de restauratie en conservering van natuursteen gedacht dat men oppervlakteschade kon bestrijden door die oppervlakte als hij begon te verpoederen , te impregneren met een verdunde lijm of iets dergelijks. Maar inmiddels weet men dat dat helemaal niet werkt.

Aanvankelijk is daar wel succes mee te boeken maar er komt bijna altijd een moment dat die versterkte oppervlakte als een losse schil van het object afbarst, waardoor nog veel meer schade ontstaat. Daarom werd in Duitsland een methode ontwikkeld om een beeld door en door te impregneren, zodat er geen spanningsverschil ontstaat tussen geïmpregneerd en niet geïmpregneerd.

Die methode is genaamd naar de uitvinder ervan, de firma Ibach in Scheszlitz.

Door natuursteen onder zeer hoge druk met kunsthars te impregneren, stopt het proces van verpoedering en kan de steen vervolgens weer tientallen, zo niet honderden jaren (dat is althans de verwachting) mee . Voor zandsteen en bepaalde kalksteensoorten is het een fantastische methode, vooral als er buitenwerk geconserveerd moet worden. Maar er is ook een negatieve bijwerking, zij het dat die niet aan de methode ligt maar zich afspeelt in de hoofden van mensen.

Die Ibach methode is vooral populair geworden vanuit de gedachte van

conservering voor restauratie.

De gedachte dat het onmogelijk is een kunstwerk door een replica te vervangen. En aangezien er vanuit de wereld der kunsthistorici en de museumwereld wordt meegedacht en meegepraat in de wereld van de monumentenzorg, is er dan ook een sterke stroming ontstaan die restauratie keer op keer tot een minimum wil beperken. Juist om het authentieke karakter van een kunstwerk te bewaren. In de praktijk wordt die gedachte dan weer gevoed vanuit budgettaire problemen, conservering is meestal goedkoper dan restauratie. Er is altijd een spanningsveld tussen die twee disciplines, de kunsthistorici die vooraf zoveel mogelijk authentieks willen bewaren en de mensen in de praktijk, die het moeten uitvoeren, en vaak dingen moeten uitvoeren die technisch nauwelijks kunnen.

Wat in ieder geval in de wereld der kunsthistorici vaak vergeten wordt is dat een monument ook in deze tijd door mensen gebruikt en beleefd moet worden. Zonder dat die mensen gevaar oplopen, omdat het zo gekoesterde kunstwerk op instorten staat. Bij het epitaaf Lambrechtsen was dit in 2000 daadwerkelijk het geval. Het was daar boven de toiletten een bijna letterlijk zwaard van Damocles. Een andere gedachte die ons vanuit de museumwereld en de wereld der historici wordt aangereikt is dat ontbrekende onderdelen nimmer opnieuw mogen worden toegevoegd zolang daar geen duidelijke afbeeldingen van zijn. Zoiets zou dan geschiedvervalsing zijn.

Dames en heren, u begrijpt het al, het is allemaal totaal anders gegaan en ik ben heel erg het officiële boekje te buiten gegaan.

Overigens, dat is geheel door omstandigheden zo gelopen.

Wat gebeurde er ?

Ik vertelde u dat bij veel onderdelen niet op het oog was vast te stellen om welke steensoort het ging.

In dit verband wil ik u een grappig citaat voorlezen uit het boek zeven eeuwen st Jacobskerk waarin een beschrijving staat van het epitaaf CITAAT (pag. 67) “ Het beeldhouwwerk was oorspronkelijk beschilderd waardoor de zuilen op marmer leken “ Het was marmer, het is het nog ! Toen wij het epitaaf in april 2005 er uit haalden bleek dat de gebeeldhouwde steen, een witte steensoort was met rode en bruine aders. We dachten eerst Rosa aurora marmer uit Portugal, later bleek het om het sterk daarop lijkende Engels albast te gaan En de zuiltjes en enkele andere stukken bleken van een sterk geaderd en gevlekt marmer te zijn met veel kleuren erin, wit, grijs bruin en rood. En de tekstplaten waren van een zwarte soort hardsteen, het zogenaamde Noir de mazy. Dit betekende dat het epitaaf indertijd een

buitengewoon kostbaar en luxe monument moet zijn geweest en ook buitengewoon kleurrijk was.

Aan de voorkant was daar uitgezonderd de tekstplaten bijna niets van te zien. Er was of witte verpoederde steen te zien waar geen kleur aan viel te ontdekken of over het verpoederde oppervlak heen een bruine afwerklaag die inderdaad aan verf deed denken.

Wat is dat geweest ? Vrijwel zeker een combinatie van lijnolie en schellak, mogelijk zelfs barnsteenlak , een ouderwets conserveermiddel wat vroeger ook in musea veel werd gebruikt om fossielen te conserveren. Aangebracht na de brand met de bedoeling het verval wat door de hitte was veroorzaakt tot staan te brengen. Met als gevolg dat de kleur van het object geheel anders was geworden..

Die afwerklaag kon nauwelijks verwijderd worden. Dat betekende al een probleem. Want als het dan volgens de Ibach/ methode geïmpregneerd moest worden, zou die bruine laag mee geïmpregneerd worden en voor altijd op de steen zichtbaar zijn. Om dan weer het oorspronkelijke beeld te krijgen zou het dan marmer geschilderd moeten worden. Stelt u zich voor marmer geschilderd marmer.

Het liep allemaal anders. De steen moest namelijk ook ontzilt worden Dit is een voorwaarde voor toepassing van de Ibach methode.. Wij hadden daar de beste installatie voor die er in Nederland op gebied van steenontziltiging bestaat, namelijk de installatie waarmee men in Delft het marmeren grafmonument van Willem van Oranje had ontzilt. Die installatie hebben we nog steeds. De stukken liggen dan in bakken waardoor gedemineraliseerd water stroomt wat het aanwezige zout doet oplossen. Het vervuilde zoute water wordt keer op keer gezuiverd, net zo lang totdat de steen vrijwel geen zout meer bevat.

We zijn daaraan begonnen en vrij snel gestopt, want bij alle witte steen loste de verbrande oppervlakte in korte tijd op, zodat we dus de ornamentiek of wat er nog van restte grotendeels kwijt waren. Na dit gemeld te hebben bij de opdrachtgever en de Rijksdienst kwam het bericht: stoppen.

Achteraf bezien was de uitkomst voorspelbaar als we de temperatuur geweten hadden van het monument ten tijde van de brand. Verbrand je marmer dan ontstaat ongebluste kalk in poedervorm, verbrand je albast dan ontstaat gips in poedervorm. Beide grotendeels in water oplosbaar. En dan is de ene steensoort gevoeliger voor hoge temperaturen dan de andere.

Bij de marmeren zuiltjes en de vulstukken , en ook bij de tekstplaten lukte

het ontzilten wel. Er bleef genoeg harde steen over om het te restaureren. Weliswaar met overal breuken en gaten er in maar toch nog te restaureren.

In oktober 2005 was dus de geplande methode mislukt en konden we helemaal op nieuw beginnen.

Er is toen met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg overlegd en de uitkomst was : een nieuw epitaaf maken.

De schijnbaar simpelste methode was het bijmodellieren van de nog bestaande stukken met gips en daarvan een mal maken en vervolgens een afgietsel maken van een soort betonmortel met witte cement en marmerpoeders als toeslagstoffen.

Voor mij was het achteraf een gunstige ontwikkeling, mede omdat het gereserveerde budget voor de dure Ibach methode gewoon bleef staan.

Daarmee ben ik in november 2005 begonnen. Het bijmodellieren van de bestaande stukken was achteraf vreselijk omslachtig. maar had het voordeel dat het nieuw epitaaf toch redelijk dicht bij het oude bleef staan. Ik heb er bewust voor gekozen om de stukken met gips bij te modelleren en niet met klei. Als je namelijk met klei modelleert en daarna een afgietsel maakt, oogt het ALTIJD als boetseerwerk. En dat mag niet. Het moet er uit zien als gehouwen en gepolijste steen.

Het ging meestal zo dat ik grofweg wat gips op de overgebleven stukken albast opracht. Als het dan was uitgehard na een half uur, gips droogt snel, was het bewerkbaar met een houtbeitel. Was het dan nog wat te kort dan kon je het nog een keer herhalen en zodoende wat bijprutsen. Zo kregen de nieuwe stukken langzaam maar zeker vorm.

Op dezelfde manier maakten we ook de nieuwe onderdelen die verdwenen waren. Door gewoon gips met water aan te mengen en het vervolgens in een grove vorm, bijvoorbeeld een schoenendoos te gieten en uit te laten harden, ontstaat een blok steen wat zolang het nog vocht bevat iets harder is als speksteen, en even hard als natuurlijk albast , en zeer goed bewerkbaar is.

Als het model dan helemaal klaar was, geschuurd en gepolijst, maakten we daarvan een mal van siliconenrubber.

Vervolgens goten we dan van een speciaal soort beton naar eigen recept het nieuwe onderdeel. Maar de oude stukken hadden een roodwitte adering . Dat kon er eventueel op geschilderd worden, maar dat is natuurlijk niet echt. Daarom bedachten wij een methode om die rode aders er door en door in te gieten. Wat dus betekent dat als de steen waarvan het nu is met een steenzaag zou worden doorgezaagd, de aders die je aan de buitenkant ziet, gewoon doorlopen.

Nu is het niet zo dat dat simpel een kwestie is van een beetje witte mortel en dan een beetje rode mortel en dan grofweg even doorroeren, want dan krijg je een vlaflip-effect.

Ook is het niet zo dat je er wat los kleurpoeder is kunt strooien want dat worden allemaal breuklijnen in de steen.

Hoe het dan wel gaat , dat hou ik nu eens even voor mijzelf maar vergelijk het maar met driedimensionaal schilderen.

Als de stukken dan uit de mal kwamen moesten er nog hier en daar wat luchtbelletjes weggewerkt worden, na ongeveer een week nagedroogd te hebben kon het nieuw onderdeel in een speciale was gezet worden en was het nieuw onderdeel van kunstmatig albast klaar.

Overigens, het is wel steen, dus geen kunsthars met vulstoffen, zoals je tegenwoordig zo vaak hoort.

Zoals zo vaak bij een grote restauratie kwam ik een aantal dingen tegen waarvan je dan denkt: hoe kan dit en wat is dit nu toch geweest

Er zijn van het epitaaf enkele oude afbeeldingen , waardoor we iets meer te weten komen over de geschiedenis van dit monument.

De oudste afbeelding die we er van kennen komt uit de Zelandia Illustrata, de prentencollectie van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen. Deze tekening (ik beschik slechts over enkele digitale afdrucken en ga er van uit dat het een tekening is) is gemaakt door Pieter Sniijders en gedateerd 1768. Daarnaast is er in het kerkarchief een hele mooie foto uit ca. 1880, die u hier ziet, als een afdruk op ware grootte. Deze afdruk hebben wij gebruikt om de plaats in de kerkmuur te bepalen waar het nu zit.

Op de afbeelding uit de 18e eeuw zien we twee symbolische urnen die in 1880 verdwenen waren.

Toch bleek tijdens de restauratie dat die 18e eeuwse afbeelding evenmin een compleet beeld gaf van het oorspronkelijke epitaaf. Er ontbreken namelijk onderdelen (toen al) waarvan op de foto wel sporen te zien zijn. Tijdens de demontage kwamen wij twee kleine voetstukjes tegen , die lagen er los bovenop, en het was onduidelijk waar die gezeten hadden. Bij de restanten die wij nog hadden was het niet in te passen.

Toen wij in 2005 het oude epitaaf demonteerden, was het vooral aan de bovenkant in de allerslechtste staat. En er ontbraken 5 onderdelen, die er in de jaren '50 vermoedelijk nog waren.

Wat er nog wel was : de grote steen met de kleine tekstplaat , een stuk geprofileerde strip (in zeer slechte staat) en een half boogvormig stuk

steen van zwaar aangetast roodachtig marmer met een opening waar de zandloper in paste. En twee stukken van wat eenmaal die zandloper was. Maar op de foto uit 1880 zien we op de boogstukken die twee kleine voetstukjes. Je moet dan wel goed kijken. Bovendien zitten ze precies in het verlengde van de uitspruinge van die grote steen.

Wat is dat geweest ? en waarom zat dat daar? Ik ga het nu niet zeggen maar u zult het straks zien.

Wat in ieder geval als laatste onderdeel is verdwenen dat is het wapenschild. Er zijn in de beeldbank van het gemeentearchief twee foto's, een uit 1955 en de andere uit begin jaren '70 waarop het nog aanwezig is. Waar het nu is weten we niet. Maar het lijkt mij het meest waarschijnlijk dat het, omdat alle stukken van boven heel slecht waren, het gewoon een keer naar beneden is gevallen en daarna weg gegooid.

We kunnen achteraf wel iets zeggen over de oorzaak van de schade aan het epitaaf die vanaf de 18e eeuw begon op te treden.

De grote steen waar de kleine tekstplaat in zit is namelijk veel te zwaar. De strook daaronder met het engelenkopje en die lijststukken waren te smalle of te korte onregelmatige stukken albast , grofweg tegen de muur geplakt. En niet er in gewerkt . Daardoor is die grote steen gaan verzakken en zijn er al in de 18e eeuw onderdelen naar beneden gevallen . Waarschijnlijk is toen in de 19e eeuw , bij een volgende verzakking, dat stuk rechts losgeraakt waardoor de rechter urn is beschadigd. Vermoedelijk is dat de reden dat de urnen op de foto uit 1880 verdwenen zijn.

Wij hebben nu de constructie veranderd, alle stukken zijn naar de muur toe langer geworden en veel beter verankerd. Bovendien zit er nu achter het engelenkopje een betonnen latei die de druk van die bovenste steen opvangt.

Wat is nu oud en gerestaureerd en wat is nieuw ?

Wat oud is zijn alle stukken rood-bruin-grijs geaderd marmer, o.a. de zuiltjes en de diverse vulstukken, in totaal 8 onderdelen

Ook oud zijn twee zwarte stenen strips achter de zuiltjes en de beide tekstplaten, die zijn eveneens gerestaureerd, in totaal 4 onderdelen.

Het was ook hier weer een zeer vergaande restauratie. Want de grote tekstplaat was bijvoorbeeld in twee stukken gebroken. Vreemd genoeg stond het ene stuk hol en het andere iets bol. Die moeten dan aan elkaar gelijmd worden, maar buigen kan niet. Bovendien waren er door de hitte allemaal kleine stukjes afgesprongen aan de voorkant.. Die konden gestopt worden, maar daarna moest de steen vlak gepolijst worden. Met als gevolg dat er bijna geen tekst meer over bleef, en de letters opnieuw er in gekapt

moesten worden. Dus ook hier noodzakelijkerwijs een heel vergaande vernieuwing.

Maar er is aan die tekstplaten iets wat zowel oud als nieuw tegelijk is, ik bedoel de letters.

Die zijn er opnieuw in geschilderd, en in dit verband wil ik een persoon met name noemen omdat hij mij heel erg goed geholpen heeft. Het is de heer van Elsacker, vrijwilliger hier bij de St Jacobskerk.

Er is hier een fantastische ploeg vrijwilligers die helpt dit kerkgebouw in stand te houden en Ad van Elsacker is een van hun. Hij heeft dus alle letters opnieuw geschilderd en nog meer verguldwerk aan het epitaaf gedaan, u zult het straks zien.

Ik wil hem daar dus bij deze voor bedanken

En wat is allemaal nieuw ? Alle onderdelen met beeldhouwwerk en lijstprofielen van witte en wit met rood geaderde steen en nog twee onderdelen bovenaan, die sinds de 17e eeuw niemand meer heeft gezien, in totaal 33 onderdelen.

Dames en heren, als het epitaaf wel volgens de Ibach methode gerestaureerd had kunnen worden , dan had er nu een zwaar opgelapt epitaaf gehangen, weliswaar min of meer 17e eeuws, met tal van ingezette stukken , duidelijk anders van kleur, en als dat niet beviel dan was het nu marmer geschilderd geweest.. De vraag is dan of dan nog gesproken kon worden van een 17e eeuwse uitstraling. Ik durf zelf te zeggen van niet.

Toen ik de opdracht kreeg was het streven om het epitaaf reeds in maart vorig jaar terug in de kerk te hebben.

Vanwege de problemen met de niet toepasbare Ibach –Methode werd het toen : eind 2006, maar in ieder geval voor de aanvang van het De Ruyterjaar.

Ik vond dat zelf een heel belangrijke datum omdat Michiel de Ruyter dit epitaaf hoogstwaarschijnlijk nog heeft gekend.

Het is eigenlijk het enige element in deze kerk uit de vroege 17e eeuw, dus de tijd dat Michiel nog een jongen was, en juist in Vlissingen terugkeerde na een lange voettocht door Frankrijk, hij was op zijn eerste reis gevangen genomen door Spaanse kapers en had weten te ontsnappen. En later toen hij in 1631 in deze kerk trouwde met Mayke Velders en het al hing in de zijkapel.

Hoe zag het er toen uit ? En wat heeft hij gezien? Laat ik dit zeggen: het oorspronkelijke epitaaf is reeds in 1911 verloren gegaan .Toen is er zo'n schade veroorzaakt dat het al ten dode was opgeschreven. Voor 1911 heeft het keer op keer onderdelen moeten prijsgeven. Vanwege de foute constructie, die weer samenhang met de beperkte afmetingen van de steen. Maar van het epitaaf wat er nu hangt , durf ik toch te zeggen, dat het een goed beeld geeft van wat het toen, aan het begin van de 17e eeuw is geweest, al zullen er mogelijk details iets anders zijn geweest. Dames en heren, ik ga uw geduld niet langer op de proef stellen. U moet zelf maar zeggen wat u er van vindt. Ik wil de burgemeester vragen om het nu te onthullen, en dan hoop ik, dat u zich allemaal heel eventjes in de tijd van Michiel de Ruyter mag wanen.....

– o O o –